

14. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України № 1377 від 6 листопада 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.

15. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 270–276.

16. Аленін Ю.П., Гловюк І.В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. Вісник Південного регіонального центру Нац. акад. правових наук України. 2014. № 1. С. 161–169.

17. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. Т. 1. 2012. 768 с.

МОМОТЕНКО Т. Д.,
доктор юридичних наук
(Служба безпеки України)

УДК 340.116:355.4

ОПЕРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ – НОВА ПАРАДИГМА ПРОТИДІЇ СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ ДЕРЖАВНОСТІ

Стаття присвячена розгляду поняття оперативної діяльності СБ України як основоположної категорії відповідної теорії та практики. Вивчення та узагальнення практики існування досліджуваного явища стало методологічною основою виведення поняття оперативної діяльності. Виведено істотні ознаки, притаманні оперативній діяльності СБ України, що лягло в основу вироблення відповідного поняття.

Ключові слова: *оперативна діяльність, контррозвідувальна діяльність, оперативно-розшукова діяльність, конспірація, розвідувально-підбивна діяльність, парадигма.*

Статья посвящена рассмотрению понятия оперативной деятельности Службы безопасности Украины как основополагающей категории соответствующей теории и практики. Изучение и обобщение практики существования исследуемого явления стало методологической основой вывода понятия оперативной деятельности. Выведены существенные признаки, присущие оперативной деятельности Службы безопасности Украины, что легло в основу выработки соответствующего понятия.

Ключевые слова: *оперативная деятельность, контрразведывательная деятельность, оперативно-розыскная деятельность, конспирация, разведывательно-подбивная деятельность, парадигма.*

The article is devoted to the consideration of the notion of operational activity of the SBU as a fundamental category of the relevant theory and practice. The study and generalization of the practice of existence of the investigated phenomenon has



become the methodological basis for the derivation of the concept of operational activity. Significant signs inherent in the operational activities of the Security Service of Ukraine, which formed the basis for the development of the concept.

Key words: *operational activity, counter-intelligence activity, operative-search activity, conspiracy, intelligence-subversive activity, paradigm.*

Вступ. Сучасний етап розбудови національної державності України характеризується складним соціально-політичним та економічним станом розвитку нашої країни. Адже принципово нові загрози, спричинені трансформацією технологій, специфікою соціальних, економічних та політичних умов розвитку сучасного світового співтовариства, впливають на характер та особливості розвитку безпекового середовища, в якому Україні необхідно будувати нову систему відносин між громадянином, суспільством та державою. Особливо небезпечними у контексті зазначеного варто вважати комбіновані, інтегровані військово-політичні та економічні протистояння у вигляді безстатусного, часто прихованого конфлікту. Саме такою виявилась сучасна зовнішня загроза, що проявляється у: військовій агресії; проведенні розвідувально-підривної, диверсійної діяльності, спрямованої на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі та ненависті, сепаратизму і тероризму; створенні та всебічній підтримці військових квазіутворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей; окупації території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя; дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні; проведенні торговельно-економічної та інформаційно-психологічної війни.

Зазначене спричинило не тільки значний спад економіки України, нестабільну соціально-політичну ситуацію в країні, а й чисельні людські жертви, серед яких, згідно зі звітом Організації Об'єднаних Націй, проведеному 13 червня 2017 р., зафіксовано 10 090 вбитих та 23 966 поранених у результаті бойових дій [13]. Зовнішня агресія проти України стала масштабним випробуванням на міцність для нашого сектору безпеки й оборони, результати якого, на жаль, не повною мірою відповідають сучасним потребам протидії конгломерату збройного конфлікту та його незмінного супутнього явища – активізації протиправних посягань на державну безпеку країни. Низька результативність зусиль національного сектору безпеки й оборони з подолання зазначеного явища зумовлюється недосконалістю чинного законодавства й інституційної системи, неефективністю використовуваних підходів теорії та практики до організації процесу виявлення й реагування на реальні та потенційні загрози державній безпеці України, що досягається, у тому числі, проведенням Службою безпеки України оперативної діяльності як складової частини забезпечення державної безпеки. Незважаючи на те, що оперативна діяльність як теоретична, правова та практична категорія вживається у нормативно-правових актах, наукових доробках та практичних матеріалах контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, її теоретичне та правове визначення не знайшло відповідного закріплення. Зазначене породжує неоднозначність розуміння сутності, змісту, мети, завдань та основоположних засад теорії та практики оперативної діяльності СБ України, що значним чином може впливати на здійснення Службою безпеки України протидії протиправним посяганням іноземних спецслужб, злочинних організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України.

Зважаючи на викладене, теоретико-правове та практичне усвідомлення феномена оперативної діяльності Служби потребує ґрунтовного наукового супроводження, заснованого на системі чітких, глибоко аргументованих понять та категорій, що мають застосовуватись у відповідних наукових дослідженнях, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах тощо. Тому однією з нагальних проблем наукового забезпечення оперативної діяльності СБ України є створення її єдиної теорії, основоположними засадами якої є теоретико-правове розуміння останньої, визначення її сутності та змісту, формування методологічних підходів до її побудови. Вироблення поняття оперативної діяльності СБ України має



не тільки наукову актуальність, що сприятиме розробці відповідної теорії, а й практичну, яка полягає в необхідності вироблення єдиного підходу до розуміння практики здійснення цієї діяльності, що сприятиме усвідомленню її функціонального призначення логіки, взаємозв'язку складових елементів.

Проблеми правового та організаційного забезпечення виявлення, попередження та припинення діяльності, що створює загрози національній державності, виступають предметом досліджень багатьох науковців різних історичних періодів, серед яких: О.М. Бандурка, В.О. Білецький, О.М. Джужа, П.С. Дмитрієв, О.Ф. Долженков, А.П.Закалюка, О.Г. Кальман, О.О. Кваша, М.І. Камлик, І.П. Козаченко, В.О.Козенюк, С.В. Корнаков, О.М. Костенко, В.А. Ліпкан та О.С. Ліпкан, В.К. Лисиченко, М.М. Литвин, О.М. Литвинов, В.П. Меживий, В.Г. Пилипчук, І.В. Сервецький, М.О. Шилін, О.М. Юрченко. Разом із тим системний аналіз наукових доробок, дисертаційних досліджень, навчально-методичної літератури, присвячених правовим та організаційним основам протидії протиправним посяганням іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб на державну безпеку України, свідчить про фрагментарне дослідження проблем визначення поняття, сутності та змісту оперативної діяльності СБ України, що зумовлює необхідність проведення окремого дослідження у визначеному напрямі.

Постановка завдання полягає у дослідженні сутності та змісту оперативної діяльності СБ України як складової частини протидії терористичній, розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності та утворення відповідного поняття.

Результати дослідження. Наукове усвідомлення феномена оперативної діяльності як ефективного інструменту виявлення потенційних загроз національній державності та запобігання їх трансформації в реальні необхідне для розроблення й реалізації нової парадигми діяльності СБ України у сфері забезпечення державної безпеки як сучасної спеціальної служби, визначення її сутності, мети та завдань. Не менш важливим є й питання удосконалення практичних засад діяльності СБ України, яка, зважаючи на сучасні загрози державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності України, потребує вироблення принципово інших підходів до тактики негласного виявлення й запобігання розвідувально-підривній, терористичній та іншій протиправній діяльності, орієнтації діяльності сучасної спеціальної служби не на кримінальну процесуальну перспективу, а на викриття потенційних загроз національній державності.

Зважаючи на викладене та невідкладну необхідність подолання терористичної загрози й збереження територіальної цілісності України, особливої ваги набувають проблеми удосконалення правового та організаційного забезпечення протидії терористичній, розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб. Безумовно, зазначене, насамперед, стосується Служби безпеки України як спеціальної служби, здатної ефективно захищати державний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України. Зважаючи на необхідність концептуального перегляду сутності та змісту діяльності СБ України як сучасної спеціальної служби, доцільним є започаткування *нової парадигми*, основоположною засадою чого буде висунута *наукова ідея* як форма відображення у мисленні нового розуміння об'єктивної реальності та гіпотези теорії діяльності спеціальних служб у сфері забезпечення державної безпеки [1, с. 112]. Так, науковою ідеєю у контексті зазначеного має стати розуміння необхідності визначення у теорії та практиці концептуально нового підходу до функціонального призначення національних спеціальних служб у протидії загрозам державній безпеці, а також виокремлення на законодавчому та організаційному рівнях діяльності спеціальних служб, сутнісні ознаки якої принципово відрізнятимуть останні від правоохоронних органів. Гіпотезою, як матеріалізованим вираженням наукової ідеї, висунутим для пояснення концептуально нових підходів до діяльності СБ України у сфері забезпечення державної безпеки є існування спеціального виду діяльності спеціальних служб України, що регулюється чинним законодавством, сутність якої полягає у відверненні реальних та потенційних загроз державній безпеці шляхом конспіративного використання системи спеціальних засобів, методів.



Аналіз дисертаційних досліджень, монографій, окремих наукових доробок, присвячених проблемам правового та організаційного забезпечення оперативної діяльності різних історичних періодів, свідчить, що остання як теоретична та прикладна категорія з'явилась за часів діяльності органів державної безпеки СРСР як основоположна складова частина діяльності органів державної безпеки. Сутність оперативної діяльності полягала у негласному (конспіративному) виявленні, попередженні та припиненні розвідувально-підривних посягань на державну безпеку шляхом застосування спеціальних сил та засобів, форм, методів. Наукові дослідження протидії розвідувально-підривній, терористичній та іншій протиправній діяльності у пострадянський період свідчать про визнання існування певного виду діяльності, оперативної, притаманної саме оперативним підрозділам, яка має негласний характер, здійснюється з використанням спеціальних сил, засобів, методів та тільки їй властиві ознаки, що відрізняють її від інших видів діяльності, як-от кримінальна процесуальна, управлінська, господарська тощо.

Ураховуючи зазначене, можна дійти висновку, що науковці різних історичних періодів серед інших видів діяльності, що мають здійснювати органи державної безпеки для виконання покладених на них завдань, виокремлюють певний вид негласної діяльності – оперативної, що здійснюється із застосуванням спеціальних сил, засобів, методів для протидії розвідувально-підривній, терористичній та іншій протиправній діяльності.

З метою забезпечення всебічності вивчення поняття оперативної діяльності доцільно здійснити його текстове тлумачення, що використовується як один із способів тлумачення норм права. Його суть полягає у з'ясуванні змісту норми права через грамати́чний аналіз її словесного формулювання, передусім, установленні значення кожного слова і виразу, вжитих у нормативному розпорядженні [2, с. 205]. Зважаючи на викладене, необхідно здійснити аналіз таких категорій, як «оперативний» та «діяльність». Так, термін «оперативний» є поширеним у спеціальній науковій літературі різних історичних періодів, матеріалах практики з виявлення, попередження та припинення терористичної, розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності. Взагалі термін «оперативний», згідно з проведеним аналізом наукових доробків, наукової та навчальної літератури, вживається у багатьох сферах життєдіяльності держави. Зазначене знайшло своє відображення у різних підходах до тлумачення його значення серед яких: 1) пов'язаний із хірургічною операцією; хірургічний; 2) пов'язаний із воєнною операцією; 3) той, що безпосередньо здійснює що-небудь, виконує певне завдання [3, с. 845]; 4) здатний правильно і швидко виконувати ті чи інші практичні завдання; дійовий [4, с. 704]. Саме ж слово оперативність походить від латинського «operatio» – дія, що спрямована на виконання будь-якого завдання [5]. Зважаючи на викладене, ми можемо дійти висновку, що у загальноприйнятому розумінні «оперативний» – дієвий, пов'язаний із виконанням певних завдань. У такому разі використання у положеннях чинного законодавства, що становить правову основу діяльності СБ України, словосполучень «оперативні підрозділи», «оперативні засоби», «оперативні обліки» тощо є виправданим та має тлумачитись як підрозділи, засоби, обліки тощо, пов'язані з виконанням покладених на СБ України завдань.

Етимологічний аналіз слова «діяльність» свідчить, що зазначена категорія має фундаментальне значення для широкого кола гуманітарних наук, як-от філософія, історія, психологія тощо, через те, що дає змогу зрозуміти явища суспільного життя в їх функціональній ролі та генезі. Зазначене породжує різноплановість підходів до змісту, який вкладається у поняття діяльності. У загальному розумінні діяльність визначається як застосування своєї праці до чого-небудь, праця, дії людей в якій-небудь галузі. [6]. Взагалі варто зазначити, що категорія «діяльність» породжена класичною німецькою філософією, в якій остання відображала духовні, ідеальні процеси. По суті, основою цього використання стало розуміння діяльності Г.В.Ф. Гегеля, де зазначений термін вживається в тріаді «мета – діяльність – матеріал». Діяльність – це те, що втілює мету (об'єктивну, але ідеальну) в матеріал (теж об'єктивний, але реальний). Таким чином, Г.В.Ф. Гегель розглядав діяльність як процес реалізації мети, перетворення ідеального на матеріальне [7, с. 312–327]. У діалектичному матеріалізмі



діяльність розумілася як доцільна дія або система дій людини. Згодом до цього класичного розуміння додалася ще вимога свідомості [8]. З точки зору соціології, поняття «діяльність» традиційно виступає синонімом терміна «дія», психологія у загальному розумінні визначає діяльність як свідомий та цілеспрямований процес, основою якого є сили та фактори, що спонукають людину до певної діяльності. Водночас саме філософське підґрунтя розуміння поняття діяльності, що складається з мети, потреби, результату та безпосереднього процесу переходу від ідеального до матеріального, стане основою при виробленні розуміння поняття оперативної діяльності СБ України.

З метою визначення розуміння оперативної діяльності СБ України доцільно розглянути зміст діяльності Служби, за основу чого взято розуміння діяльності як сукупності взаємопов'язаних дій, елементами якої виступають мета, потреби і дії. Отже, на Службу безпеки України як державний правоохоронний орган спеціального призначення чинним законодавством покладено забезпечення державної безпеки. Із зазначеного можна зробити висновок, що метою діяльності СБ України є відвернення загроз державній безпеці України. Аналіз правового забезпечення діяльності СБ України свідчить, що для реалізації поставленої мети СБ України у межах визначеної законодавством компетенції забезпечує захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань із боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [9]. Забезпечення державної безпеки також полягає у попередженні, виявленні, припиненні та розкритті злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Окреслене вище здійснюється оперативними підрозділами СБ України у процесі проведення контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, що регулюються відповідними законодавчими актами, а саме: Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про контррозвідувальну діяльність». Аналіз змісту зазначених законів, а також Закону України «Про Службу безпеки України» свідчить, що діяльність СБ України спрямовується на забезпечення державної безпеки та полягає у виявленні, попередженні, припиненні протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усуненні умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення. Це основні функціональні завдання, вирішення яких є запорукою результативної нейтралізації Службою безпеки України загроз державній безпеці України, а отже, досягнення мети діяльності Служби.

Потреба у забезпеченні державної безпеки спричинена, насамперед, необхідністю встановлення сприятливих умов для сталого, поступального розвитку держави у будь-яких сферах життєдіяльності. Зазначене досягається шляхом відвернення зовнішніх та внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб на системоутворюючу сутність держави: державний суверенітет, територіальну цілісність, конституційний лад та інші, визначені чинним законодавством особливі об'єкти захисту у сфері забезпечення державної безпеки. Особливої актуальності зазначене набуває у зв'язку із необхідністю стабілізації складної військово-політичної, економічної обстановки на сході України, нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз безпеці держави, особливо терористичного характеру, що активно використовуються іноземними спеціальними службами, злочинними організаціями тощо для проведення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності. Тож, абсолютно аргументованим є визнання державою необхідності забезпечення державної безпеки, що покладено на СБ України та знайшло своє відображення у положеннях чинного законодавства.

Зважаючи на об'єктивну необхідність протидіяти протиправним посяганням іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб на державну безпеку України, доцільно звернути увагу на те, що згідно з положеннями чинного законодавства виявлення,



попередження та припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності уповноважені оперативні підрозділи СБ України мають право здійснювати як гласно, так й негласно. Підтвердженням зазначеного є зміст Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про боротьбу з тероризмом» положень глави 21 Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що у сукупності становлять правове забезпечення діяльності СБ України. Негласність виконання покладених на СБ України завдань зумовлена й зростанням рівня латентної злочинності, використанням іноземними спеціальними службами, окремими організаціями, групами та особами конспіративних методів реалізації їх злочинних посягань на державну безпеку України, протидія чому набуває особливої актуальності в умовах подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності нашої держави.

Враховуючи викладене, можна виокремити сутнісні ознаки оперативної діяльності, що у сукупності становлять її зміст, а саме: 1) *наявність спеціального суб'єкта* – уповноважені оперативні підрозділи державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України; 2) *наявність спеціальної мети* – захист безпеки держави, її законних інтересів та прав громадян від реальних та потенційних загроз, що реалізуються шляхом проведення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності; 3) *специфічність завдань* – негласна протидія (виявлення, попередження, припинення) реальним і потенційним, зовнішнім та внутрішнім загрозам державній безпеці України, передусім, розвідувально-підривного та терористичного характеру; 4) *специфічні вимоги до організації процесу* – здатність ефективно, своєчасно нейтралізувати загрози державній безпеці України, відвертати настання шкідливих наслідків законним інтересам держави та громадян, усувати причини та умови, що сприяють виникненню таких загроз. Особливістю реалізації зазначеного є недопущення розголошення спеціальних засобів, форм, методів, що використовувались для досягнення поставленої мети; 5) *спрямованість на конкретний об'єкт* – зовнішні та внутрішні загрози державній безпеці України, насамперед, потенційними чи реальними носіями яких є іноземні спецслужби, терористичні та інші злочинні організації, окремі групи та особи; 6) *наявність специфічного виконавчого інструменту для досягнення мети* – негласні сили, засоби, форми і методи, факт про використання яких не має бути розголошеним.

З огляду на викладене, сутністю оперативної діяльності є захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від реальних та потенційних, зовнішніх та внутрішніх загроз, особливо розвідувального та терористичного характеру шляхом негласного використання спеціальних форм, методів, сил і засобів.

Зміст оперативної діяльності СБ України полягає у негласному виявленні та запобіганні розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності з метою захисту законних інтересів держави, а також усуненні причин та умов, що сприяють реалізації злочинних посягань на державну безпеку України.

Висновки. Зважаючи на проведене дослідження теоретичних основ протидії загрозам основоположним засадам української державності, варто зазначити, що оперативна діяльність має посідати важливе місце в системі забезпечення національних інтересів та безпеки держави та потребує ґрунтовного наукового осмислення, багатодисциплінарного аналізу у контексті протидії сучасним загрозам, сталому розвитку нашої країни, а також розвитку теоретичних поглядів, здатних відповідним чином відобразити у наукових категоріях уявлення про сучасні соціальні, політичні та економічні процеси, пов'язані з діяльністю спеціальних служб та правоохоронних органів у протидії розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності.



Список використаних джерел:

1. Жеребкін В.Є. Логіка: Підручник. 8-ме вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2005. 255 с.
2. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. К.: «Юрисконсульт», 2006. 335 с.
3. Великий тлумачний словник української мови (з додат., доповн. та CD) / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол. І.К. Білодід та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. 940 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1983. т. 4: Н-П / Уклад.: Р.В. Болдирев та ін.; Ред. тому: В.Т. Коломієць, В.Г. Скляренко. 2003. 656 с.
6. Словник української мови: в 11 томах / ред. кол. І.К. Білодід та ін. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 2. Том 2, 1971. 1462 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Наука логики. М.: Мысль, 1975. Т. 1. 452 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, Академия, 2005. 352 с.
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.
10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Про контррозвідальну діяльність: Закон України від 03.04.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 12. Ст. 89.
12. Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016, що затверджує Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>].
13. Conflict in Ukraine enters fourth year with no end in sight /United Nations Human Rights Office of the High Commissioner / UN report. URL: <http://www.ohchr/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews/UN reports>].

